

آزمون علیت ساختارگرایی یا تطابق‌گرایی میان شیوه‌های تامین مالی بانک در چارچوب عقود اسلامی و سپرده‌های دیداری

طه سپهری^۱

محمد نصر اصفهانی^{۲*}

مهدی قائمی اصل^۳

تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۰۱/۰۶ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۲/۱۳

چکیده

مقاله حاضر به تبیین آزمون علیت ساختارگرایی یا تطابق‌گرایی میان شیوه‌های تامین مالی بانک در چارچوب عقود اسلامی و سپرده‌های دیداری در بانک‌های غیر دولتی، تجاری و تخصصی طی سال‌های ۱۳۸۵-۱۴۰۲ می‌پردازد. مطابق نتایج علیت از سمت متغیر سپرده دیداری به سمت اکثر متغیرهای تسهیلات در قالب عقود مبادله‌ای پذیرش شد. اوراق مشارکت محور اغلباً، قابلیت انتقال به بخش حقیقی را ندارد. اگر بخواهیم دلایل این عامل را واکاوی نماییم، علاوه بر دلایل اقتصادی؛ از جمله بالابودن نرخ تورم در کشور که به بالا بودن نرخ سود تسهیلات منجر می‌شود و هزینه گرفتن تسهیلات مشارکتی را افزایش داده و سرمایه‌گذاری در بخش‌های تولیدی را کاهش داده و منجر به عدم ورود سرمایه‌ها به بخش تولید می‌شود، سایر عوامل از جمله مباحث مربوط به تحریم‌های اقتصادی، کاهش درآمدهای ارزی بخاطر پایین آمدن فروش نفت در بازارهای جهانی، ریسک‌های مالی و اقتصادی، مشکلات ناشی از مسئله انتقال پول به کشور، عدم فعال بودن صنایع ایران و وابستگی به واردات مواد خام اولیه و کاهش صادرات غیر نفتی، سیاست‌گذاری‌های اشتباه دولت و بانک مرکزی در برقراری تعادل در عرضه و تقاضای کالا در بازار در افزایش تورم و در نتیجه بالا رفتن هزینه دریافت اوراق مشارکت محور اثرگذار بوده که نتیجه آن حرکت به سمت عقود مبادله‌ای می‌باشد. همچنین باتوجه به نتایج آزمون علیت گرنجری دومیترسکو و هورلین (۲۰۱۲) که منجر به تائید رابطه علیت از سمت سپرده به تسهیلات در اکثر عقود اسلامی (به غیر از مشارکت مدنی و سرمایه‌گذاری) گردید، می‌توان نظریه برون‌زایی پول (اقتصاد متعارف) در اقتصاد ایران را پذیرفت.

واژه‌های کلیدی: تسهیلات در قالب عقود اسلامی، سپرده‌های دیداری، ساختارگرایی، تطابق‌گرایی، آزمون علیت دومیترسکو و هورلین

طبقه‌بندی *JEL*: C24, E52, G12.

^۱. دانشجوی کارشناسی ارشد؛ علوم اقتصادی گرایش بانکداری اسلامی؛ دانشکده اقتصاد؛ دانشگاه خوارزمی؛ تهران؛ ایران sephrieconomy@gmail.com

^۲. استادیار؛ عضو هیئت علمی گروه اقتصاد و بانکداری اسلامی؛ دانشکده اقتصاد؛ دانشگاه خوارزمی؛ تهران؛ ایران (نویسنده مسئول) Mnasr121@gmail.com

^۳. دانشیار؛ عضو هیئت علمی گروه اقتصاد و بانکداری اسلامی؛ دانشکده اقتصاد؛ دانشگاه خوارزمی؛ تهران؛ ایران m.ghaemi84@gmail.com

۱- مقدمه

امروزه صنعت بانکداری نقش کلیدی در رشد و توسعه اقتصادی کشورها برعهده دارد. در عمل بانک‌ها با جذب سپرده‌های مردم (تجهیز منابع) و از طرف دیگر با اعطای تسهیلات تخصیص منابع به طرح‌های سرمایه‌گذاری، به رشد و توسعه اقتصادی کشور کمک می‌کنند. در کشور ما بار اصلی تامین مالی بر عهده بانک‌هاست و قسمت عمده‌ای از وجوه در گردش جامعه و تخصیص آن وجوه به بخش‌های مختلف اقتصادی، به عهده بانک‌ها گذاشته شده است (گلمرادی، ۱۳۹۶). صنعت بانکداری در ایران به‌عنوان یکی از مهمترین واسطه‌های مالی محسوب می‌شود که می‌تواند از طریق ساماندهی و مدیریت مناسب منابع و مصارف خود بسترهای لازم برای رشد و شکوفایی اقتصاد کشور را فراهم آورد. جذب منابع مالی و سپرده بانکی همواره اصلی‌ترین وظیفه سیستم بانکی بوده است. بانک‌ها وجوه مازاد را جمع‌آوری و با دادن وام به متقاضیان، وظیفه سنتی خود یعنی واسطه‌گری را میان سپرده‌گذاران و وام‌گیرندگان ایفا می‌نمایند. معمولاً در فعالیتهای یک بانک، جذب منابع مالی از اهمیت بسیار زیادی برخوردار است، زیرا موفقیت در این زمینه می‌تواند عاملی برای موفقیت در سایر زمینه‌ها باشد، جذب منابع مالی برای هر بانک و سیستم بانکی هم به عوامل برون سازمانی و هم به عوامل درون سازمانی مربوط می‌شود. گرچه عواملی چون صنعتی شدن جوامع، گسترش و تحول در فعالیتهای اجتماعی و در نتیجه پدیدار شدن نیازهای جدید از عوامل مهم و اثرگذار در ایجاد و گسترش نهادهای مالی بوده‌اند، ولی توسعه و پیشرفت‌های اقتصادی نیز یکی از مهمترین عوامل در گسترش و تحول این نهادها به شمار می‌روند، در واقع نهادهای مالی جهت تسهیل در پیشرفت‌های دیگر نهادهای اقتصادی شکل گرفته‌اند و لذا می‌توان عنوان نمود، وجود نهادها و بازارهای مالی پیشرفته همراه با به‌کارگیری روش‌های نوین، با درجه توسعه یافتگی یک کشور ارتباط مستقیم دارد. در این شرایط جذب بیشتر منابع مالی و رقابت موثر در جذب این منابع توسط گروه‌های مختلف بانکی از موضوعاتی است که مورد توجه نهادهای مالی و اعتباری قرار داشته و دارد

(امامی میدی، ۱۳۹۷). در جهان امروز جذب منابع مالی و سپرده بانکی آنقدر برای بانک‌ها مهم و حیاتی می‌باشد که رقابت بسیار شدیدی در این زمینه بین آنها ایجاد نموده است. یکی از شواهد عمده ارائه خدمات نوین، جلب اطمینان و توجه و تشویق بیشتر مردم برای سپرده‌گذاری در بانک‌ها می‌باشد. در این راستا و طی چند دهه اخیر زمینه‌های جدیدی جهت جذب بیشتر منابع بانکی و ارائه خدمات بهتر و سریع‌تر به مشتریان به وجود آمده است. بنابراین ضرورت دارد با بررسی ابعاد و عوامل موثر بر جذب منابع بانکی بتوانیم هر چه بهتر و بیشتر و کاراتر از این منابع، استفاده بهینه نماییم. مساله مهم در نظام پولی و بانکی، نحوه تجهیز منابع مالی و سپس تخصیص و توزیع آن در بخش‌های مختلف اقتصاد و بین فعالان اقتصادی و نیز مسیری است که حجم پول موجود وارد سیستم اقتصادی شده و در آن گردش می‌کند. با توجه به وظیفه نظام بانکی در تجهیز منابع مالی و تخصیص بهینه آن در سیستم اقتصادی، هرچه نظام بانکی در تجهیز منابع مالی و تخصیص آن در فضای رقابتی و به‌صورت کارآتری عمل نماید، می‌توان شاهد کاهش هزینه‌های تولید بود؛ در غیر این صورت، عدم کارآیی نظام بانکی در تجهیز و تخصیص بهینه منابع مالی منجر به اتلاف منابع و دامن زدن به رکود اقتصادی می‌گردد، لذا شناخت این عوامل و میزان تاثیرگذاری هر کدام از آنها برای موفقیت در این زمینه مهم و اساسی است.

برخلاف بانک داری متعارف که بر اساس بهره ربوی فعالیت می‌کند، بانک داری اسلامی از عقود انتفاعی در دو بخش مبادله‌ای و مشارکتی و از عقود غیرانتفاعی استفاده می‌کند. در بخش انتفاعی سود شرعی و مجاز ایجاد شده که با بهره ربوی در بانک داری متعارف متفاوت است. از این‌رو این تصور که بانک داری اسلامی فقط از عقود غیرانتفاعی و بدون سود استفاده می‌کند، اشتباه است. در بخش عقود مشارکتی از طریق مشارکت در سود و زیان (*PLS*) به بانک اسلامی اجازه داده می‌شود با مشتری در ریسک مشارکت کند. همچنین در عقود مبادله‌ای از نرخ سود ثابت استفاده می‌شود و تسهیم ریسکی وجود نخواهد داشت. بانک‌های اسلامی به علت پرهیز از نوع فعالیتهای

به‌کارگیری روش‌های تامین مالی مشارکتی و غیرمشارکتی در بانکداری اسلامی عرضه پول به‌صورتی انجام می‌شود که به‌طور مستقیم به بخش واقعی اقتصاد منتقل شود. (نظریور و همکاران، ۱۳۹۳).

با توجه به انواع عقود و چهار دسته فوق که در تخصیص منابع بانک‌های بدون ربا در کشور استفاده می‌شود، مشخص است که ساختار تخصیص منابع و اینکه تا چه اندازه به عقود مبادله‌ای و مشارکتی وابسته است، در عملکرد کلی بانک تاثیرگذار است، زیرا بانک‌ها با نرخ‌ها و روش‌های متفاوتی از این عقود استفاده می‌کند، بنابراین مساله اصلی این تحقیق بررسی آزمون علیت در خصوص شیوه‌های تامین مالی بانک در چارچوب عقود اسلامی و سهم بانک‌ها از درآمدهای حاصل از تسهیلات به سپرده (سهم بانک از درآمدهای مشاع) است. در این تحقیق تسهیلات مبادله‌ای و مشارکتی بعنوان چارچوب عقود اسلامی در نظر گرفته شده و بررسی می‌شود که جهت علیت در رابطه مابین شیوه‌های مختلف تامین مالی در قالب عقود اسلامی و سهم بانک از درآمدهای مشاع چگونه است. نظریه غالب و البته رایج در خصوص بانکداری آن است که بانک‌ها واسطه وجوه‌اند.^۲ این بدان معنی است که کار ویژه بانک‌ها آن است که وجوه را از سپرده‌گذاران قرض گرفته (در اقتصاد اسلامی عقد وکالت) و سپس آن را یا به شکل وام در اختیار متقاضیان وجوه قرار دهند و یا خود در پروژه‌ها و یا دارایی‌های گوناگون سرمایه‌گذاری کنند. این نگاه مبتنی بر برداشت کلاسیکی نسبت به پول از نگاه پدیدآورندگان آن دارد. نرخ بهره در اقتصاد کلاسیک و نرخ سود در بانکداری اسلامی که برداشتی نزدیک به همین نظریه است، بر اساس بازدهی حاصل از فعالیت‌های

بانکی در دریافت بهره از وام‌ها یا پرداخت بهره به سپرده‌ها، از دیگر بانک‌ها متمایز هستند. بانک‌های اسلامی مانند دیگر واسطه‌های مالی با تخصیص پس‌اندازهای سرمایه‌گذاران در ارایه خدمات مالی گیرندگان تسهیلات به کسب سود می‌پردازند و به‌جای دریافت نرخ ثابت از وام گیرندگان، به تناسب قراردادهای واقعی در سود و زیان معامله‌های تجاری با سرمایه‌گذاران شریک می‌شوند و سهم سودشان را با سرمایه‌گذارانی که در بانک، سپرده‌گذاری کرده‌اند، تقسیم می‌کنند. با این وصف نرخ بازدهی که از پیش محاسبه می‌شود، متغیر بوده و به تمام مجموعه معامله‌های تجاری بستگی دارد و با نرخ ثابت از پیش تعیین شده‌ای مانند بهره ارتباطی ندارد^۱ (موسویان و بازوکار، ۱۳۹۰). در حقیقت نظام بانکداری اسلامی با حذف قرارداد قرض با بهره در بخش اعطای تسهیلات به خانوارها و بنگاه‌های اقتصادی از قراردادهای حقیقی بهره می‌برد، به این صورت که برای تامین مالی خانواده‌ها و نیازهای کوتاه‌مدت و مقطعی بنگاه‌های اقتصادی از قراردادهایی؛ مثل: فروش اقساطی، مرابحه، سلف، اجاره به شرط تملیک و جعاله استفاده می‌کند. در این قراردادها ابتدا در بخش حقیقی اقتصاد کالا یا خدمتی تولید می‌شود؛ سپس بانک با تهیه نقدی کالا یا خدمت مربوطه، آن را به‌صورت دیداری به مشتری واگذار می‌نماید؛ در نتیجه چنین قراردادهای اعتباری در صورت اجرای صحیح نمی‌توانند از بخش حقیقی پیشی بگیرند؛ بلکه همیشه در چارچوب اقتصاد حقیقی خواهند بود (موسویان، ۱۳۸۸). همچنین، عقود مشارکتی در بخش سرمایه‌گذاری‌های اساسی و بلندمدت به‌جای قرض با بهره مورد استفاده قرار می‌گیرد. پس، به‌علت ممنوعیت ربا در اقتصاد اسلامی و

مشارکتی نیز جای بحث فراوان است، ولی منظور قراردادهای واقعی را شامل می‌شود، نه قراردادهای صوری.

^۲ بدین معنی است که بانک‌ها بعنوان واسطه وجوه و پول بین عرضه کنندگان و تقاضاکنندگان پول هستند. دارندگان پول مازاد، وجوه خود را در قالب انواع پس‌انداز در اختیار بانک قرار می‌دهند و بانک حدود ۸۰ درصد این پس‌اندازها را به تقاضاکننده پول تسهیلات می‌دهد. بخشی از ۲۰ درصد باقیمانده را بانک‌ها بعنوان سپرده قانونی به بانک مرکزی پرداخت می‌کنند و بخش دیگر را برای مدیریت نقدینگی پیش‌نگهداشته و در شعب برای پرداخت‌های نقد اختصاص می‌دهند

^۱ در عقود مشارکتی بانک کل سرمایه یا بخشی از آن را برای یک فعالیت اقتصادی (تولیدی، امر تجارت یا خدمات) بعنوان وکیل تامین می‌نماید و در پایان فعالیت مطابق قرارداد ضمن عقد، سود مابین سپرده‌گذار و صاحبکار اقتصادی تقسیم می‌شود، ولی در عقود مبادله‌ای براساس قرارداد حق الوکاله بین بانک و سپرده‌گذار یا دریافت‌کننده تسهیلات، نوع قرارداد براساس سود ثابت تضمین شده می‌باشد و بانک و یا سپرده‌گذار براساس نوع قرارداد در زیان شریک نمی‌باشند و زیان برعهده بانک و یا سپرده‌گذار می‌باشد. هرچند که در نوع قراردادهای

اقتصادی تعیین می‌گردد. اما مسئله‌ای که در زمینه خلق پول، ایجاد سپرده و تسهیلات وجود دارد؛ جهت حرکت مابین سپرده و تسهیلات هست و دو نظریه در این خصوص مطرح شده است: نظریه قدیمی که می‌گوید پول برون‌زا است، پس اول حجم سپرده اتفاق می‌افتد و بعد تسهیلات. در نظریه دوم که به نظریه پول درون‌زا معروف است و می‌گوید؛ اول خلق پول اتفاق می‌افتد و بعد ایجاد سپرده؛ یعنی علیت از تسهیلات به سپرده هست.

لذا هدف این تحقیق آن است که مشخص شود جهت علیت از سپرده دیداری به تسهیلات در قالب عقود اسلامی می‌باشد یا از تسهیلات به سپرده دیداری و یا علیت دوسویه می‌باشد که به تفصیل مورد بررسی واقع می‌گردد. در بخش دوم نیز مبانی نظری شامل تئوری‌های مطرح و نتایج مطالعات تجربی صورت‌گرفته در ارتباط با موضوع ارائه شده است. در بخش سوم مدل، روش تحقیق و آزمون‌های مورد استفاده بیان شده است. بخش چهارم نیز به نتایج آزمون‌ها و تخمین مدل اختصاص یافته است. در بخش پنجم خلاصه و نتیجه‌گیری ارائه می‌گردد.

۲- ادبیات موضوع

بانکداری امروزی که بیش از ۶۰۰ سال از پیدایش آن می‌گذرد، ابتدا به صورت موسسه‌های مالی ساده و با معاملات محدود در کشورهای اروپایی آغاز گردید و سپس همزمان با گسترش معاملات بانکی، از نظر کمی و جغرافیایی نیز توسعه یافت؛ به طوری که در قرن گذشته به همه کشورها از جمله کشورهای اسلامی وارد گردید. از حدود ۵۰ سال پیش اندیش‌مندان مسلمان تلاش نمودند تا با حفظ بانک معاملات آن را بر اساس تعالیم اسلام تعریف کنند و به این ترتیب نوع دیگری از صنعت بانکداری به نام بانکداری بدون ربا یا بانکداری اسلامی متولد شد و به سرعت در کشورهای مسلمان گسترش یافت. آغاز بانکداری اسلامی به دغدغه یکی از کشورهای غربی در مورد رواج گسترده بانکداری ربوی بر می‌گردد. منظور از بانکداری اسلامی نوعی سیستم بانکداری است که مبتنی بر قوانین اسلامی و نظریات اقتصاددانان و کارشناسان علوم بانکی و علمای اسلام است. اگر مولفه‌های اصلی بانکداری اسلامی را حذف ربا از تمامی عملیات بانکی و انطباق عملیات بانکی با موازین شرعی بدانیم، اساس بانکداری

اسلامی، تسهیم سود، مشخص بودن مسیر مصرف منابع و نظارت بر عملیات بانکی خواهند بود. بر این اساس، در بانکداری سنتی (ربوی) بین بانک و مشتری و گیرنده تسهیلات یک رابطه مستقیم وجود دارد و بواسطه وجود همین رابطه مستقیم، رابطه دائن و مدیون بوجود می‌آید، اما در بانکداری اسلامی وجوه سپرده‌گذاران طبق موازین شرعی و حقوقی و در قالب عقود معین سرمایه‌گذاری می‌شود (مجتهد و همکاران؛ ۱۳۹۰، ۲۳). در مبحث بانکداری اسلامی موضوع سود و حداقل سود مورد انتظار پیش کشیده می‌شود که با ربا، به معنی دریافت هر مبلغ اضافه بر روی دین مشروط بر اینکه قبلاً شرط شده باشد، تفاوت‌هایی اساسی دارد، از جمله اینکه: سود (در بانکداری مشارکتی) با توافق طرفین تعیین و به نسبت‌های مورد توافق پرداخت می‌شود، همچنین سود (در بانکداری مبادله‌ای) بشرط هدایت منابع به بخش حقیقی و دوری از مبادله پول با پول بشرط اضافه، بشکل تضمینی و ثابت در اول دوره تعیین می‌شود. ولی ربا از طرف وام‌دهنده (دائن) تعیین و به هر نرخ یا نرخ‌های ثابت از قبل تعیین شده، پرداخت می‌گردد. سود قبل از تحقق حالت التزام دارد و پس از تحقق حالت التزام، ولی ربا بر ذمه وام‌گیرنده (مدیون) بوده و پرداخت آن در هر حالتی الزامی است. نظام بانکداری بدون ربا ریشه در ایدئولوژی و ارزش‌های اقتصاد اسلامی دارد و تحقق آن مستلزم استقرار عدالت اقتصادی و اجتماعی و نیز توزیع عادلانه درآمد و ثروت در جامعه است (حبیبیان نقیعی، ۱۳۸۱، ۱۶). به گونه‌ای که امروزه در اکثر کشورهای اسلامی و حتی برخی از کشورهای غیر مسلمان بانک‌های بدون ربا حضور جدی دارند و در برخی از کشورها مانند ایران، پاکستان و سودان کل نظام بانکی بر اساس بانکداری بدون ربا طراحی شده است و در بعضی از کشور بشکل بانکداری دوگانه طراحی شد که سرآمد آن کشور مالزی می‌باشد و همزمان با رشد بازار اقتصاد اسلامی در کشورهای اسلامی و کشورهای غربی، بسیاری از بانک‌ها تلاش می‌نمایند خدمات مالی و اقتصادی خود را با موازین شریعت اسلام همسان کنند تا علاوه بر جذب مشتریان بیشتر بتوانند سهمی از این بازار در حال رشد را به خود اختصاص دهند. از این‌رو، به موازات افزایش درخواست بانک‌ها به منظور پیوستن به بازار مالی

می‌کند. باتوجه‌به وظیفه نظام بانکی در تجهیز منابع مالی و تخصیص بهینه آن در سیستم اقتصادی، هرچه نظام بانکی در تجهیز منابع مالی و تخصیص آن در فضای رقابتی و به‌صورت کارآتری عمل نماید، می‌توان شاهد کاهش هزینه‌های تولید و بهبود امر تولید و اشتغال و رشد اقتصادی بود؛ در غیر این صورت، عدم کارایی نظام بانکی در تجهیز و تخصیص بهینه منابع مالی منجر به اتلاف منابع و دامن‌زدن به رکود اقتصادی می‌گردد، لذا شناخت این عوامل و میزان تاثیرگذاری هرکدام از آنها برای موفقیت در این زمینه مهم و اساسی است. اما مسئله‌ای که در زمینه خلق پول، ایجاد سپرده و تسهیلات وجود دارد؛ جهت حرکت مابین سپرده و تسهیلات می‌باشد و دو نظریه در این خصوص مطرح شده است: نظریه قدیمی که می‌گوید پول برونزا است، پس اول حجم سپرده اتفاق می‌افتد و بعد تسهیلات. در نظریه دوم که به نظریه پول درونزا معروف است و می‌گوید اول خلق پول اتفاق می‌افتد و بعد ایجاد سپرده؛ یعنی علیت از تسهیلات به سپرده می‌باشد. بر طبق تئوری‌های رشد اقتصادی، سرمایه‌گذاری و تشکیل سرمایه نیاز اولیه هر فعالیت اقتصادی بوده و به‌عنوان متغیرهای اصلی برای تولید و رشد اقتصادی مطرح هستند. برای این که سرمایه‌گذاری در اقتصاد انجام گیرد، لازم است ابتدا پس‌انداز صورت گیرد. بانک‌ها با جذب منابع سرگردان از سطح جامعه و اعطای تسهیلات در قالب عقود بانکی در بانکداری بدون ربا علاوه بر کمک به تجهیز پس‌اندازها منجر به تسهیل و جهت‌گیری جریان‌های اقتصادی در جامعه می‌گردند (امینی، محمدی ۱۳۹۰).

۱-۲-۱ دیدگاه اقتصاد متعارف، پساکینزی‌ها، ساختارگرایان و تطابق‌گرایان در خصوص درون‌زایی پول

تحقیقات گوناگون ساختارگرایان^۱، تطابق‌گرایان^۲ و پساکینزی^۳ در کشورهای کمتر توسعه‌یافته و بخصوص در بافت اقتصادهای مبتنی بر اضافه برداشت^۴ نشان داده

در حال توسعه اسلامی، بانکداری اسلامی نیز در سراسر جهان گسترش می‌یابد و این امر استفاده از تسهیلات بانکی و قوانین مالی شرع اسلام را آسان کرده است. در نظام بانکداری بدون ربا ایران، سودهای بانکی اعم از سود سپرده‌های سرمایه‌گذاری و تسهیلات بانکی توسط بانک مرکزی مشخص می‌شود و همواره سقفی برای بانک‌های عامل مشخص و اعلام می‌شود که براساس آن، جذب و تجهیز منابع و اعطای تسهیلات بانکی صورت می‌گیرد و یکی از عوامل موثر بر اعطای تسهیلات سیستم بانکی نرخ سود تسهیلات تعیین شده توسط بانک مرکزی می‌باشد. هرچه نرخ سود تسهیلات بانکی بیشتر باشد، حاشیه سود سیستم بانکی افزایش یافته و با افزایش سودآوری، بانک‌ها تمایل بیشتری برای اعطای تسهیلات بانکی پیدا کرده و حجم تسهیلات بانکی افزایش می‌یابد، ولی از سویی دیگر با کاهش نرخ سود تسهیلات بانکی میزان اسپرید بانکی کاهش یافته و عملاً رقبت بانک‌ها برای ارائه تسهیلات کاهش می‌یابد. نرخ بالای سود تسهیلات بانکی تعیین شده توسط بانک مرکزی گرچه سبب افزایش میزان تسهیلات سیستم بانکی می‌شود، ولی عملاً باعث افزایش شدید هزینه واقعی تامین منابع مالی است، این امر در کنار سایر محدودیت‌های بخش اقتصاد به اختلال در فعالیت صنایع تولیدی کشور و به‌ویژه بنگاه‌های کوچک و متوسط که از بازدهی پایینی برخوردارند، می‌انجامد. از سوی دیگر بالا بودن میزان سود تسهیلات اعطایی بانک‌ها موجب می‌شود که توجیه اقتصادی طرح‌های سرمایه‌گذاری در بخش‌های تولیدی که عموماً از بازده کم‌تری نسبت به بخش‌های بازرگانی و خدماتی برخوردارند، کاهش یابد. در ادامه به بررسی رابطه مابین شاخص‌های اصلی مطالعه پرداخته خواهد شد.

۱-۲-۱ بررسی نظریات درون‌زایی و برون‌زایی پول از دیدگاه مکاتب

مساله مهم در نظام پولی و بانکی، نحوه تجهیز منابع مالی و سپس تخصیص و توزیع آن در بخش‌های مختلف اقتصاد و بین فعالان اقتصادی و نیز مسیری است که حجم پول موجود وارد سیستم اقتصادی شده و در آن گردش

^۳. post Keynesian

^۴. Overdraft

^۱. Structuralism

^۲. Accommodationism

است، درون‌زایی پول^۱ و نرخ بهره به‌طور هم‌زمان رخ می‌دهد (اسمیت^۲، ۲۰۱۳). در این حالت در کنار عدم توان کنترل نرخ بهره هدف از سوی سیاست‌گذار و در نتیجه عدم توان اثرگذاری بر نرخ سود سپرده بانکی، در زمانی که نقش بانک‌ها به‌عنوان خالق پول (نه لزوماً واسط آن) و یا بخش نامولد پربازده در اقتصاد پررنگ می‌گردد، ظهور نرخ‌های بهره بانکی بسیار بالاتر از بازدهی تولیدکنندگان واقعی و بسیار پایین‌تر از بازدهی بخش نامولد اقتصاد و متمایز از روند نرخ بهره سیاستی^۳، موجب ایجاد آشفتگی در اقتصاد می‌گردند (ووگت^۴، ۲۰۲۴).

اقتصاد متعارف، معتقد است که خلق پول برون‌زاست. بدان معنی که بانک مرکزی می‌تواند حجم سپرده را به شکل برون‌زا از طریق کنترل پایه پولی و دست‌کاری در اجزای ضریب فزاینده پولی (نرخ ذخایر قانونی و نرخ تنزیل ذخایر در بازار بین‌بانکی)، کنترل کند. همچنین بنابر دیدگاه ساختارگرایان اگر ملاحظات ریسک اعتباری و نقدینگی بانک‌های تجاری در خلق پول و بنابراین حاشیه سود این بانک‌ها تغییر کند، ممکن است سیاست پولی قادر به تأثیرگذاری مستقیم روی نرخ بهره در بازار اعتباری نباشد. در این حالت، ممکن است عدم تقارن به وجود آید. افزایش نرخ بهره پایه سیاستی، همیشه منجر به افزایش نرخ بهره در بازار اعتباری می‌شود، چون بانک‌های تجاری باید هزینه‌های استقراض مجدد را جبران کنند و مجبورند (حداقل) سود را کسب کنند. اما اگر ریسک نقدینگی و ریسک اعتباری بانک‌های تجاری به علت افزایش عدم قطعیت افزایش یابد، یا اگر سطح سود درخواستی بانک‌ها افزایش یابد، کاهش نرخ پایه ممکن است فوراً همراه با کاهش نرخ بازار اعتباری نباشد. موضع اصلی ساختارگرایان برخلاف تطابق‌گرایان این بود که امکان وجود «لغزش» میان نرخ سیاستی و دیگر نرخ‌های بهره وجود دارد^۵. همچنین آن‌ها معتقدند، رجحان نقدینگی هم در تعیین سطح و هم مسیرهای زمانی نرخ بهره بازار نقش

بازی می‌کند. بنابراین در کنار آنکه پول درون‌زا است و بانک مرکزی از نرخ بهره پایه به‌عنوان یکی از ابزارهای سیاستی اقتصادی استفاده می‌کند، ولی نقش بانک‌ها و مشتریان در حالت انفعال سیاست‌گذار قابل‌توجه و تعیین‌کننده است. پیروان این مکتب منحنی‌های عرضه پول و عرضه اعتبار را به دلیل کشش‌پذیری فوق‌العاده زیاد نقد می‌کنند و بنابراین معتقدند، نرخ بهره یکی از متغیرهای درون‌زاست. همچنین اعتقاد بر این است بانک‌های تجاری ممکن است مجبور به جذب ذخایر از جامعه یا ایجاد نوآوری‌های مالی شوند و به همین منظور ممکن است وارد بازی نرخ بهره بانکی گردند. از این‌رو، ممکن است نرخ بهره افزایش یابد. در برخی دیگر از تحقیقات ساختارگرایان^۶، بدین نتیجه رسیدند که در رکود اقتصادی و در زمانی که ارتباط میان دارایی و بدهی بانک‌های تجاری قطع شده و یا ضعیف می‌گردد، افزایش صوری اعتبار همراه با افزایش تعهد بانک در پرداخت سود سپرده (چیزی شبیه به امهال تسهیلات در ایران)، نقدینگی بانک‌های تجاری را کاهش و میزان بدهکاری بنگاه‌های اقتصادی و بانک‌های تجاری را هم‌زمان افزایش می‌دهد. از این‌رو، در این حالت افزایش عرضه اعتبار همراه با افزایش پاداش نقدینگی و صرف ریسک بانک‌های تجاری است و رجحان نقدینگی و افزایش ریسک در واقع بانک‌های تجاری را، در هنگام افزایش عرضه اعتبار، وادار به افزایش حاشیه سود نرخ بهره پایه می‌کند و نرخ سود بانکی افزایش می‌یابد که در نهایت بر حجم سپرده بانکی در نظام بانکی ایران می‌تواند تأثیر مستقیم داشته باشد.

۲-۲- بررسی وضعیت تسهیلات اعطایی بانک‌ها به

تفکیک عقود

در نمودار (۱) مشخص است که مشارکت مدنی در روندی همواره فزاینده و پس‌از آن با اختلاف نسبتاً بالایی قرض‌الحسنه و در مرتبه بعدی جعاله قرار دارد. همچنین

تنها توجه خود را به نرخ بهره کوتاه‌مدت که توسط بانک مرکزی هدف قرار گرفته، معطوف می‌کنند.

۶- مراجعه شود به مطالعات؛ میسکی (۱۹۷۵)، هر (۱۹۸۸، ۱۹۹۳)، ری (۱۹۹۰، ۱۹۹۲، الف، ۱۹۹۲، ب، ۱۹۹۵)، پالی (۱۹۹۱، ۱۹۹۴، ۱۹۹۶) و هاوِلز (۱۹۹۵).

1. *Endogenous money*

2. *Smithin*

3. *Policy Rate*

4. *Voogt, P.S*

۵- افقی مسلکان (تطابق‌گرایان) نقش عوامل بازار (و ترجیحات نقدینگی) را در تعیین نرخ بهره (به‌خصوص بلندمدت) در نظر نگرفته و

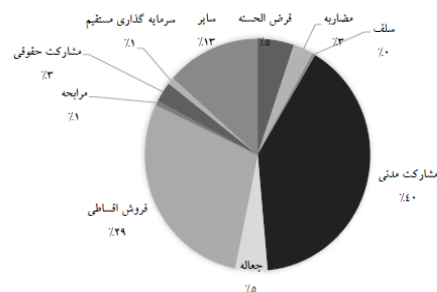
سهم بالای ۵۰ درصدی برای عقود مشارکت مدنی در بانک‌های غیردولتی در شرایطی است که این عقد به معنای واقعی خود مشارکت نیست، زیرا بر اساس تحقیقات و بررسی‌های متعدد، عقود مشارکتی در نظام بانکی ما غالباً و یا شاید بتوان گفت در همه موارد به صورت صوری انجام می‌شود و نرخ‌های سود علی‌الحساب عموماً تغییری نمی‌کنند، نشان از آن دارد که بانک‌های غیردولتی به جهت آزادی عمل بیشتر در این عقود از بین حداقل ۱۳ عقد مطرح در بانکداری بدون ربا، بیش از ۵۰ درصد را به مشارکت مدنی اختصاص داده‌اند.

۳-۲- پیشینه تحقیق

کاراکایا و همکاران^۱ (۲۰۲۴) در مطالعه‌ای به بررسی رابطه بین متغیرهای بخش بانکی و بازار سرمایه در ترکیه با استفاده از تحلیل علیت تودا-یاماموتو پرداختند. این مطالعه به بررسی رابطه علیت بین بخش بانکی و بازار سرمایه در ترکیه می‌پردازد. داده‌های نشان‌دهنده بخش بانکی شامل دارایی‌ها، وام‌ها، سپرده‌ها، شعب، پرسنل و سود و همچنین داده‌های نشان‌دهنده بازار سرمایه، شامل ارزش کل بازار *BIST*، شاخص *BIST ۱۰۰* و حجم کل معاملات، برای دوره زمانی ژانویه ۲۰۰۲ تا آوریل ۲۰۲۳ جمع‌آوری شد و تحلیل علیت تودا-یاماموتو انجام شد. یافته‌های تحقیق حاکی از وجود رابطه علی دوسویه بین بخش بانکی و بازار سرمایه است. این نتیجه به درک چگونگی تاثیر ساختار به هم پیوسته سیستم مالی و اجزای آن بر یکدیگر کمک می‌کند.

ووگت^۲ (۲۰۲۴) در مطالعه‌ای به پیش بینی مهاجرت حجم سپرده به سمت سپرده‌های دیداری برای بانک ملی ندرلاندن پرداختند. در این تحقیق، یک چارچوب مدل ایجاد می‌شود که می‌تواند مهاجرت حجم سپرده از حساب‌های پس‌انداز به سپرده‌های دیداری را پیش‌بینی کند. این تحقیق از مجموعه داده ارائه شده توسط *NN Bank (Nationale-Nederlanden Bank)* استفاده می‌کند که از داده‌های ماهانه حساب مشتری تشکیل شده است. یک چارچوب مدل ایجاد شد که متشکل از مدل‌های مختلف نرخ بهره و حجم سپرده بود.

میزان سایر نیز مقداری بالاست که تا حدی میزان عقود مربوط به مسکن در آن وارد شده است و باقی آن سایر عقود می‌باشد.

نمودار ۲-۱: درصد استفاده از هر یک از عقود در قراردادهای بانکی (برحسب درصد)

بر اساس آمار عملکرد متوسط عقود به کار رفته تا سال ۱۴۰۲، مشارکت مدنی بیشترین سهم نسبی را در بین عقود بانکی به خود اختصاص داده است. دلایل متعددی برای بالا بودن سهم این عقد وجود دارد از جمله اینکه بانک‌ها آزادی عمل بیشتری در تعیین نرخ سود مشارکتی دارند، تعیین شروط متعدد، براساس عقد خارج لازم، در جهت تلاش برای حفظ منابع بانکی و... دارند. در بانک‌های تجاری (ملی، سپه و پست‌بانک) فروش اقساطی بیشترین سهم متوسط را تا سال ۱۴۰۲ در عقود بانکی دارا می‌باشد، بعد از آن مشارکت مدنی در رتبه دوم قرار دارد. عقود قرض الحسنه و مضاربه نیز به ترتیب در رتبه‌های سوم و چهارم قرار دارند. نکته مهمی که در این قسمت وجود دارد سهم بالای سایر در عقود بانکی می‌باشد که حدود ۱۳ درصد است و این سهم بالا می‌تواند متأثر از قراردادهای متنوع با تعداد زیاد باشد. یا استفاده از نوع خاصی از قرارداد که تحت عقود اسلامی قرار نمی‌گیرد. در بانک‌های تخصصی بیشترین سهم متوسط تا سال ۱۴۰۲، متعلق به عقد فروش اقساطی می‌باشد، پس از آن مشارکت مدنی در رتبه دوم و قرض الحسنه در رتبه سوم قرار دارد. بالاترین سهم متوسط تا سال ۱۴۰۲ در بین عقود برای بانک‌های غیردولتی و مؤسسات اعتباری برخلاف سایر گروه‌های بانکی، عقد مشارکت مدنی است و پس از آن فروش اقساطی در رتبه دوم قرار دارد. در این قسمت قرض الحسنه و مضاربه و مشارکت حقوقی در رتبه‌های بعدی قرار دارند.

¹. Murat KARAKAYA

². Voogt, P.S

گرفته شده‌اند، نشان می‌دهد، که تنها چند کشور آن را در چارچوب‌های نظارتی احتیاطی خود گنجانده‌اند.

جورجی^۲ (۲۰۲۲) در مطالعه خود به ارزیابی صنعت بانکداری اسلامی مالزی از نظر بازده دارایی‌ها، سپرده‌ها و کل بودجه بانک‌ها طی سال‌های ۲۰۱۰ - ۲۰۲۰ با استفاده از تکنیک تحلیل پوششی داده‌ها پرداخت. نتایج نشان داد عامل اصلی بهره‌وری و بازدهی برای بانک‌های داخلی و خارجی اسلامی در مالزی، تأمین مالی به واسطه تسهیلات تخصیصی نظیر عقود مشارکتی در بانکداری اسلامی است. هم‌چنین، بانک‌های خارجی اسلامی بیش‌تر از بانک‌های داخلی اسلامی از بازده برخوردار هستند.

جیسون^۳ (۲۰۲۱) در مقاله‌ای تحت عنوان «کارایی بانک‌های اسلامی در طی بحران مالی: تجزیه و تحلیل خاورمیانه و کشورهای آسیایی» با استفاده از تجزیه و تحلیل پوششی داده‌ها و اتخاذ روش واسطه‌گری کارایی بانک‌های اسلامی را اندازه گرفته و به این مسئله می‌پردازد که جهان اقتصاد هنوز از پیامدهای بحران مالی اخیر که سبب ورشکستگی چندین بانک شد، رنج می‌برد. همین مسئله سبب ترغیب اقتصاددانان سراسر جهان برای جستجوی راه‌حل جایگزین گردید که در نهایت توجه‌ها را به سمت بانکداری اسلامی جلب کرد. این مقاله سطح کارایی بانک‌های اسلامی را در طی بحران مالی، در خاورمیانه و کشورهای آسیایی (در مجموع ۷۹ بانک اسلامی) اندازه‌گیری نموده است. یافته‌های مقاله نشان می‌دهد، بانکداری اسلامی عملکرد پایداری در طی بحران داشته است. هرچند، غالب بانک‌های اسلامی از نظر مقیاس ناکارا بوده‌اند و بیشتر آن‌ها بازده نزولی به مقیاس داشته‌اند. در نهایت یافته‌های مقاله تصریح می‌نماید که سودآوری و سرمایه‌گذاری دو عامل مهم و تعیین‌کننده در کارایی بانک‌های اسلامی بوده‌اند.

فرهمند و همکاران (۱۴۰۱) در مطالعه‌ای به بررسی نقش عقود اسلامی در تامین مالی بخش‌های مختلف اقتصادی پرداختند. در نظام بانکداری بدون ربا، توزیع منابع بانک‌ها از طریق تسهیلات بانکی صورت می‌گیرد و بازارهای مالی کارآمد از جمله سازوکارهای مهم در فرایند رشد اقتصادی

مدل‌ها بر روی مجموعه داده‌های بانک NN و نرخ‌های بهره تاریخی آموزش و آزمایش شدند. در طول این فرآیند، به دلیل افزایش ناگهانی نرخ سود در سال ۲۰۲۳، با مسائلی در رابطه با ثابت نبودن سری‌های زمانی خود مواجه شدیم. در تحقیق، سررسیدهای مختلف سپرده‌های دیداری را به سه گروه سررسید مجزا تقسیم کردیم: ۱ساله، ۲ساله و ۳ساله. هم‌چنین بررسی شد که آیا اختلاف بین نرخ پس‌انداز و نرخ سپرده دیداری، یا خود سطح نرخ سپرده دیداری، به مشتریان انگیزه بیشتری برای افتتاح سپرده دیداری می‌دهد یا خیر. مدل توسعه‌یافته برای پیش‌بینی مهاجرت، به دلیل مشاهدات محدود سپرده‌های دیداری که قبل از سال ۲۰۲۳ در مجموعه داده‌های ما باز شده بود، قادر به پیش‌بینی دقیق در مجموعه آزمایشی ما نبود. علی‌رغم این، یافته‌های مطالعه نشان می‌دهد که کاهش در اسپرد بین دو نرخ با کاهش تعداد سپرده‌های دیداری باز شده همراه است. هنگامی که نرخ سپرده دیداری به‌عنوان ورودی برای مدل ما استفاده می‌شود، جریان خروجی ثابت‌تری را مشاهده می‌کنیم.

لیو و همکاران^۱ (۲۰۲۴) در مطالعه‌ای به بررسی سپرده‌های بین بانکی و ریسک سیستماتیک بانک‌ها با استفاده از یک نمونه بین‌المللی از گروه بیست (۲۰G) بانک‌های فهرست شده پرداختند. با استفاده از سیاست سپرده مستقیم دستمزد جهانی به‌عنوان یک شوک برونزا به سپرده‌های بین بانکی، متوجه شدند که سپرده‌های بین بانکی بالاتر منجر به ریسک سیستمیک بانکی بیشتر می‌شود. مجموعه‌ای از رویکردهای متغیر اِبراری، روش متعادل آنتروپی و آزمون‌های پایداری یافته‌های آنها را بیشتر تایید می‌کنند. علاوه بر این، آنها مستند می‌کنند که سپرده‌های بین بانکی از طریق دو کانال بر ریسک سیستمیک تاثیر می‌گذارد: پیوندهای شبکه بین بانکی و ریسک‌پذیری بانک. مطالعه آنها پیامدهای قابل‌توجهی برای سیاست‌های نظارتی احتیاطی کلان و خرد دارد، زیرا تاثیر نامطلوب سپرده‌های بین بانکی را که اغلب نادیده

³. Jayson

¹. Yulin Liu et al

². Jorji

به شمار می‌روند. از نظر دانشمندان اقتصاد، بدون داشتن یک بخش مالی موثر و کارا نمیتوان به توسعه مالی و در پی آن به رشد اقتصادی دست یافت. در بانکداری اسلامی ایران وجوه به شکل سپرده جذب و تسهیلات در قالب یکی از عقود اسلامی اعطا می‌شود. هر یک از عقود اسلامی مستلزم فراهم بودن شرایط خاصی بوده و بانک را ملزم به انجام فعالیت خاصی می‌نماید. با توجه به اهمیت موضوع نقش عقود اسلامی بر رشد اقتصادی مورد بررسی قرار گرفته است. از این‌رو، شناسایی ابزارها و محصولات بانکداری بدون ربا نقش مهمی در گسترش و رونق بانکداری اسلامی و تحول نظام بانکداری ایران در تامین مالی بخش‌های مختلف اقتصادی خواهد داشت. بنابراین، در این مقاله روش‌ها و ابزارهای مربوط به تجهیز و تخصیص منابع در نظام بانکداری کشورهای مختلف مورد بررسی قرار گرفته است.

فعال نصیری و همکاران (۱۴۰۱) در مطالعه‌ای به سازوکار اثرگذاری عوامل اقتصادی بر حجم سپرده بانکی در نظام بانکی ایران (آزمون درون‌زایی پول در مقابل برون‌زایی پول) در نظام بانکی ایران با رویکرد آستانه‌ای (STAR) و براساس داده‌های فصلی سال‌های ۱۳۷۹-۱۳۹۷ پرداخته شد. نتایج مدل گشتاورهای تعمیم‌یافته سیستمی نشان از تائید دو دیدگاه تطابق‌گرایان و ساختارگرایان برای اقتصاد ایران هست، اما درجه درون‌زایی پول در ایران کامل نیست، بنابراین نقش بانک مرکزی هم از طریق پایه پولی و هم ضریب فزاینده بر عرضه پول مهم است. همچنین برآورد نتایج مدل (STAR) نشان می‌دهد؛ متغیرهای نوسانات نرخ ارز و نرخ تورم، بحران‌های مالی جهانی تأثیر منفی و متغیرهای قیمت نفت، نقدینگی، نرخ سود سپرده بانکی و تسهیلات بانکی تأثیر مثبت بر حجم کل سپرده‌های بانکی دارند.

عزیزی و همکاران (۱۴۰۰) در مطالعه‌ای به بررسی اثرات تسهیلات مشارکتی بانک‌ها بر بخش حقیقی اقتصاد با تأکید بر بحران‌های مالی طی دوره ۱۳۶۵-۱۳۹۸ و با به‌کارگیری رویکرد آستانه‌ای (STAR) پرداختند. نتایج برآورد قسمت غیرخطی مدل نشان از وجود رابطه مثبت متغیرهای سرمایه‌گذاری، حجم پس‌انداز بانکی، حجم نقدینگی و درآمد نفت خام بر سرمایه‌گذاری، تولید و

اشتغال در مدل دارد. همچنین متغیرهای نرخ سود حقیقی، نرخ ارز و بحران‌های مالی رابطه منفی با سرمایه‌گذاری، تولید و اشتغال در اقتصاد ایران دارند. به عبارتی می‌توان این‌گونه بحث کرد که ماهیت تولید و سرمایه‌گذاری در اقتصاد ایران، نفتی است و رونق و رکودها در اقتصاد ایران همگام با رونق‌ها و رکودهای درآمد نفتی است. افزایش درآمدهای نفتی باعث افزایش در پایه پولی کشور شده و حجم نقدینگی نیز افزایش می‌یابد و به تبع آن تورم نیز افزایش خواهد یافت. انتظار و نااطمینانی از تورم در دوره آتی نیز در دامن زدن به شدت تورم تأثیرگذار است و هرچه نااطمینانی افزایش یابد، میزان حجم تسهیلات اعطایی بانک‌ها در قالب عقود مشارکتی، کاهش یافته و منجر به خروج پول از سیستم بانکی و ورود به بازارهای سفته‌بازی خواهد شد و سرمایه‌گذاری در بخش تولید کاهش یافته و وضعیت تولید و اشتغال کشور را وخیم‌تر می‌کند.

اعوانی و همکاران (۱۴۰۰) تحلیل تجربی ثبات بانکی در بانکداری اسلامی و بانکداری متعارف از داده‌های ۷ کشور با بالاترین سطح بانکی اسلامی و ۸ کشور دارای بانکداری مرسوم برای سال‌های ۱۳۹۰ تا ۱۳۹۹، در قالب یک مدل رگرسیون از خانواده داده‌های ترکیبی، برای آزمایش فرضیه رابطه مستقیم بین نفوذ بانکداری اسلامی و ثبات بانکی استفاده کرده است. نتایج به‌دست‌آمده از تجزیه و تحلیل داده‌های تحقیق نشان می‌دهد که استقرار بانکداری اسلامی و افزایش نفوذ بانکداری اسلامی دارای یک تأثیر مثبت و قابل توجهی بر ثبات بانکی داشته و بنابراین کشورهای دارای بانکداری اسلامی بیش از کشورهای بانکداری متعارف دارای ثبات بانکی می‌باشند. در مطالعه حاضر به آزمون علیت ساختارگرایی یا تطابق‌گرایی میان شیوه‌های تامین مالی بانک در چارچوب عقود اسلامی و سپرده‌های دیداری در بانک‌های غیر دولتی، تجاری و تخصصی طی سال‌های ۱۳۸۵-۱۴۰۲ پرداخته می‌شود که تاکنون مطالعه‌ای بشکل گسترده و بررسی علیت دومیترسکو و هورلین به بررسی موضوع حاضر نپرداخته است که ضرورت توجه به موضوع حاضر را دوچندان می‌نماید.

۳- روش‌شناسی تحقیق

برای انجام آزمون علیت در داده‌های پانلی باید وجود همبستگی بین مقاطع و ناهمگنی ضرایب در نظر گرفته شود. در صورت نادیده گرفتن این دو، ملاحظه نتایج دارای تورش خواهد بود. باتوجه‌به این که آزمون علیت گرنجر این دو ملاحظه را در نظر نمی‌گیرد، می‌تواند نتایج گمراه کننده‌ای را در پی داشته باشد، بنابراین در صورت وجود همبستگی بین مقاطع و ناهمگنی ضرایب، برای دستیابی به نتایج قابل اعتماد باید از روش‌هایی همچون آزمون علیت دومیترسکو-هورلین برای بررسی رابطه علیت بین متغیرها استفاده شود. آزمون علیت دومیترسکو-هورلین (۲۰۱۲) مبتنی بر رابطه زیر است.

(۱)

$$y_{i,t} = \alpha_i + \sum_{k=1}^k \gamma_i^k y_{i,t-k} + \sum_{k=1}^k \beta_i^k x_{i,t-k} + \varepsilon_{i,t}$$

در این رابطه x و y متغیرهای مورد بررسی هستند. α نشان دهنده اثرات فردی و γ_i^k و β_i^k پارامترهای وقفه و شیب هستند. همچنین (k) نشان دهنده طول وقفه است که برای تمام مقاطع یکسان فرض شده است. فرضیه‌های صفر و بدیل این آزمون به صورت زیر است:

(۲)

$$H_0: \beta_i = 0 \quad \forall i = 1, \dots, N$$

$$H_1: \beta_i = 0 \quad \forall i = 1, \dots, N$$

$$H_1: \beta_i \neq 0 \quad \forall i = N_1 + 1, N_1 + 2, \dots, N$$

که ($0 \leq N_1 < N$) فرض بدیل در آزمون دومیترسکو هورلین این است که زیر مجموعه‌ای از مقاطع وجود دارد که در آنها رابطه علیت رد نمی‌شود، به عبارت دقیقتر، فرضیه صفر آزمون دومیترسکو-هورلین نبود علیت بین متغیرها در تمام مقاطع است و فرضیه مقابل نشان دهنده این است که رابطه علیت بین متغیرها در برخی از مقاطع دست کم در یک مقطع وجود دارد. در این روش به تعداد مقاطع (i) آزمون عدم علیت گرنجر به صورت جداگانه انجام می‌شود و از هر آزمون انفرادی علیت گرنجر، یک آماره والد به دست می‌آید. سپس آماره مورد نظر، محاسبه می‌شود. به نحوی که (W_t) آماره والد تعدیل شده استاندارد برای مقاطع i مشاهده شده در زمان

t است. با استفاده از شبیه سازی مونت کارلو دومیترسکو هورلین نشان دادند که W خوش رفتار است و می‌تواند برای بررسی علیت پانل مورد استفاده قرار گیرد. تحت این فرض که آماره والد W مستقل و یکسان در میان تمام مقاطع توزیع شده باشد، می‌توان نتیجه گرفت که آماره استاندارد شده Z زمانی که ابتدا T به سمت بی‌نهایت میل کند و سپس N به سمت بی‌نهایت میل کند، توزیع نرمال استاندارد را خواهد داشت. دومیترسکو-هورلین با استفاده از شبیه سازی مونت کارلو نشان دادند که این آزمون دارای ویژگی‌های نمونه متناهی بسیار خوبی است و حتی برای مقادیر بسیار کوچک مقاطع (N) و بازه زمانی (T) کوچک نیز نتایج قابل قبول و خوبی را ارائه می‌کند. هدف این مطالعه با پیروی از مطالعات آگاپووا و همکاران^۱ (۲۰۲۵)، ووگت^۲ (۲۰۲۴)، یعقوب و همکاران^۳ (۲۰۲۰) و سولارین و همکاران^۴ (۲۰۱۸)، بررسی آزمون علیت ساختارگرایی یا تطابق‌گرایی میان شیوه‌های تامین مالی بانک در چارچوب عقود اسلامی و سپرده‌های دیداری در بانک‌های غیر دولتی، تجاری و تخصصی طی سال‌های ۱۳۸۵-۱۴۰۲ است. شکل عمومی مدل دومیترسکو و هورلین (۲۰۱۲)، به صورت زیر است:

(۳)

$$LBC_{it} = \alpha_i + \beta_1 LMB_{it} + \varepsilon_{it}$$

(۴)

$$LMB_{it} = \alpha_i + \beta_1 LBC_{it} + \varepsilon_{it}$$

در معادلات فوق، L نماد لگاریتم، BC نماد تسهیلات اعطایی بانکی در قالب عقود مشارکتی و مبادله‌ای که در هر بار تخمین مدل با استفاده از آزمون علیت گرنجر دومیترسکو و هورلین (۲۰۱۲) از یکی از تسهیلات اعطایی بانکی در قالب عقود مشارکتی شامل (مشارکت مدنی، مشارکت حقوقی و مضاربه) و تسهیلات اعطایی بانکی در قالب عقود مبادله‌ای شامل (فروش اقساطی، جعاله، اجاره به شرط تملیک، سلف) و تسهیلات قرض الحسنه و سرمایه گذاری مستقیم برای هر یک از بانک‌های تجاری، بانک‌ها و موسسات اعتباری، بانک‌های تخصصی، بانک‌های غیر

3. Yakubu et al

4. Solarin et al

¹. Anna Agapova et al

². Voogt, P.S

ریشه واحد برای جلوگیری از بروز مشکل رگرسیون کاذب برای متغیرها انجام پذیرد. نوشتارهای اقتصادسنجی و ریشه واحد بیانگر آن است که آزمون ریشه واحد مبتنی بر داده‌های پانل نسبت به آزمون ریشه واحد سری زمانی دارای قدرت و صحت بیشتری است. در این مقاله، از آزمون ریشه واحد *LLC* برای بررسی پایایی متغیرها مورد استفاده قرار گرفته است.

دولتی و موسسات اعتباری استفاده می‌شود، *MB* نماد سپرده بانکی دیداری است.

۴- نتایج و تجزیه و تحلیل یافته‌ها

۴-۱- نتایج آزمون‌های ریشه واحد

قبل از انجام آزمون هم‌انباشتنی پانلی جهت تعیین رابطه بلندمدت بین شاخص‌های اصلی مطالعه، باید آزمون

جدول (۱): نتایج آزمون ریشه واحد *LLC*

درجه انباشتنی	مقدار آماره <i>LLC</i>		متغیر	
	سطح احتمال	ضریب		
<i>I(0)</i>	۰,۰۶۳۰	-۱,۵۲۹۷۳	<i>Lloangharz</i>	تسهیلات قرض‌الحسنه
<i>I(0)</i>	۰,۰۰۰۰	-۶,۶۹۰۳۵	<i>Lmoz</i>	تسهیلات مضاربه
<i>I(0)</i>	۰,۰۰۰۰	-۳,۹۲۲۷۱	<i>Lsalaf</i>	تسهیلات سلف
<i>I(0)</i>	۰,۰۰۷۲	-۲,۴۴۸۶۵	<i>Lmadani</i>	تسهیلات مشارکت مدنی
<i>I(0)</i>	۰,۰۰۰۰	-۸,۶۸۴۶۰	<i>Ljoaleh</i>	تسهیلات جعاله
<i>I(0)</i>	۰,۰۰۴۷	-۲,۵۹۴۵۵	<i>Laghsati</i>	تسهیلات فروش اقساطی
<i>I(0)</i>	۰,۰۱۹۲	-۲,۰۷۱۱۸	<i>Lejareh</i>	تسهیلات اجاره به شرط تملیک
<i>I(0)</i>	۰,۰۳۷۸	-۱,۷۷۶۵۵	<i>Lhoghoghi</i>	تسهیلات مشارکت حقوقی
<i>I(0)</i>	۰,۰۰۰۰	-۵,۵۳۳۵۰	<i>Lmostaghim</i>	تسهیلات سرمایه گذاری مستقیم
<i>I(0)</i>	۰,۰۱۱۵	-۲,۲۷۴۸۶	<i>Ldidari</i>	سپرده دیداری

منبع: یافته‌های تحقیق

بعد از تشخیص ایستایی متغیرهای مدل، اولین مسئله در مدل‌های علیت گرنجری دومیترسکو و هورلین (۲۰۱۲) تعیین طول وقفه بهینه است. در اینجا برای تعیین طول وقفه از معیار شوراتز-بیزین^۱ (*SC*)، آکائیک^۲ (*AIC*)، خطای نهایی پیش بینی^۳ (*FPE*) و حنان کوئین^۴ (*HQ*) و نسبت را ستنمایی^۵ (*LR*) استفاده شده است.

مطابق با نتایج حاصله جدول (۱) متغیرهای قرض‌الحسنه، مضاربه، سلف، مشارکت مدنی، جعاله، فروش اقساطی، اجاره به شرط تملیک، مشارکت حقوقی، سرمایه‌گذاری مستقیم، دیداری در سطح پایا می‌باشند.

۴-۲- تعیین طول وقفه بهینه

جدول (۲): تعیین وقفه بهینه در الگوی دومیترسکو و هورلین (۲۰۱۲)

سپرده دیداری و تسهیلات در قالب عقود اسلامی							
<i>HQ</i>	<i>SC</i>	<i>AIC</i>	<i>FPE</i>	<i>LR</i>	<i>LogL</i>	وقفه بهینه	مدل
-۴,۸۴۵۶۸۷	-۴,۶۸۸۴۳۸	-۴,۹۳۶۶۷۶	2.46e-05	۲۹۸,۴۱۶۹	۱۰۹,۶۷۰۲	۱	سپرده دیداری و تسهیلات اقساطی
-۵,۳۷۰۸۷۳	-۵,۰۰۳۹۵۸	-۵,۵۸۳۱۸۱	1.30e-05	۲۴,۲۴۱۱	۱۳۱,۲۴۶۸	۳	سپرده دیداری و تسهیلات قرض‌الحسنه
-۴,۰۱۷۸۸۱	-۳,۸۶۰۶۳۲	-۴,۱۰۸۸۷۱	5.63e-05	۲۷۶,۰۲۶۳	۹۲,۲۸۶۲۸	۱	سپرده دیداری و تسهیلات مضاربه

^۴. Hannan-Quinn information criterion

^۵. Likelihood Ratio

^۱. Schwarz information criterion

^۲. Akaike information criterion

^۳. Final Prediction Error

-۱,۹۵۷۹۵۵	-۱,۸۰۰۷۰۶	-۲,۰۴۸۹۴۵	۰,۰۰۰۴۴۲	۲۲۹,۴۹۵۱	۴۹,۰۲۷۸۴	۱	سپرده دیداری و تسهیلات سلف
-۳,۱۳۷۸۸۸	-۲,۹۸۰۶۳۹	-۳,۲۲۸۸۷۷	۰,۰۰۰۱۳۶	۲۲۸,۳۲۶۲	۷۳,۸۰۶۴۲	۱	سپرده دیداری و تسهیلات مشارکت مدنی
-۴,۵۳۴۲۶۵	-۴,۳۷۷۰۱۶	-۴,۶۲۵۲۵۴	3.36e-05	۲۵۳,۲۱۵۱	۱۰۳,۱۳۰۳	۱	سپرده دیداری و تسهیلات جعاله
-۲,۴۹۰۱۵۰	-۲,۳۳۲۹۰۰	-۲,۵۸۱۱۳۹	۰,۰۰۰۲۶۰	۲۱۳,۹۹۹۱	۶۰,۲۰۳۹۲	۱	سپرده دیداری و تسهیلات اجاره به شرط تملیک
-۳,۰۷۶۸۱۹	-۲,۹۱۹۵۷۰	-۳,۱۶۷۸۰۸	۰,۰۰۰۱۴۴	۲۲۵,۶۰۴۴	۷۲,۵۲۳۹۷	۱	سپرده دیداری و تسهیلات مشارکت حقوقی
-۴,۶۰۹۲۹۳	-۴,۲۴۲۳۷۸	-۴,۸۲۱۶۰۱	2.78e-05	۲۶,۰۷۴۱۸	۱۱۵,۲۵۳۶	۳	سپرده دیداری و تسهیلات سرمایه گذاری مستقیم

منبع: یافته‌های تحقیق

۳-۴-۱ نتایج آزمون علیت از سمت سپرده دیداری به تسهیلات در قالب عقود اسلامی نتایج آزمون علیت گرنجری دومیترسکو و هورلین (۲۰۱۲) از سمت متغیر سپرده دیداری به سمت متغیرهای تسهیلات در قالب عقود اسلامی در جدول (۳) گزارش می‌شود. مطابق جدول (۳)، فرضیه صفر یعنی نبود علیت از سمت متغیر سپرده دیداری به سمت متغیرهای تسهیلات در قالب عقود اسلامی می‌باشد و فرضیه مقابل یعنی وجود علیت از سمت متغیر سپرده دیداری به سمت متغیرهای تسهیلات در قالب عقود اسلامی است که در ادامه به تحلیل نتایج برای هر بخش پرداخته می‌شود.

نتایج جدول (۲) نشان می‌دهد که در مدل‌های مورد نظر بر اساس معیارهای نسبت راستنمایی، خطای نهایی پیش‌بینی، شوارتز-بی‌زین، آکائیک وحنان کوئین وقفه یک، دو و سه را به‌عنوان وقفه بهینه مدل قرار می‌دهند. درنهایت از آنجا که معیار شوارتز-بیزین از اصل صرفه‌جویی^۱ پیروی می‌کند و بیش‌ترین اهمیت را به کاهش پارامترها یا ساده‌سازی دستگاه (در برابر برازش بهتر) می‌دهد، لذا برای حجم نمونه کوچک بویژه حجم نمونه انتخابی مناسب‌تر است و از اینرو وقفه یک، دو و سه به‌عنوان وقفه بهینه مدل انتخاب می‌گردد.

۳-۴-۲ نتایج برآورد مدل

جدول (۳-۴): نتایج آزمون علیت از سمت متغیر سپرده دیداری به سمت متغیرهای تسهیلات در قالب عقود اسلامی

مقدار آماره آزمون	سطح احتمال		
۴,۴۰۱۲۷	۰,۰۰۲۹	سپرده دیداری به تسهیلات اقساطی	مدل اول
۲۹,۰۲۵۷	۰,۰۰۰۰	سپرده دیداری به تسهیلات قرض‌الحسنه	مدل دوم
۳,۵۴۹۷۱	۰,۰۲۸۲	سپرده دیداری به تسهیلات مضاربه	مدل سوم
۱۲,۰۳۲۶	۰,۰۰۴۵	سپرده دیداری به تسهیلات سلف	مدل چهارم
۱,۹۹۳۹۲	۰,۷۹۹۰	سپرده دیداری به تسهیلات مشارکت مدنی	مدل پنجم

مدل ششم	سپرده دیداری به تسهیلات جعاله	۱۸,۷۶۱۶	۰,۰۹۳۰
مدل هفتم	سپرده دیداری به تسهیلات اجاره به شرط تملیک	۳,۷۴۶۷۹	۰,۰۱۷۵
مدل هشتم	سپرده دیداری به تسهیلات مشارکت حقوقی	۷,۴۵۸۶۳	۰,۰۰۴۶
مدل نهم	سپرده دیداری به تسهیلات سرمایه گذاری مستقیم	۶,۲۹۹۰۷	۰,۴۱۶۳

مأخذ: یافته‌های تحقیق

علیت از سمت متغیر سپرده دیداری به سمت متغیرهای تسهیلات در قالب عقود اسلامی وجود ندارد= H_0

علیت از سمت متغیر سپرده دیداری به سمت متغیرهای تسهیلات در قالب عقود اسلامی وجود دارد = H_1

نتایج آزمون گرنجری دومیترسکو و هورلین (۲۰۱۲) از سمت متغیر سپرده دیداری به سمت متغیرهای تسهیلات در قالب عقود اسلامی در جدول (۳) گزارش می‌شود. با توجه به آماره آزمون Z و p -value محاسبه شده آزمون فرضیه برای مدل‌های اول تا نهم، نشان می‌دهد که ضریب مربوط به علیت از سمت متغیر سپرده دیداری به سمت متغیرهای تسهیلات در قالب عقود اسلامی در سطح اطمینان ۹۰٪ معنی دار می‌باشد، لذا فرضیه H_0 مبنی بر عدم وجود علیت از سمت متغیر سپرده دیداری به سمت متغیرهای تسهیلات در قالب عقود اسلامی رد و فرض H_1 مبنی بر وجود علیت از سمت متغیر سپرده دیداری به سمت متغیرهای تسهیلات در قالب عقود اسلامی شامل

نتایج آزمون گرنجری دومیترسکو و هورلین (۲۰۱۲) از سمت متغیر سپرده دیداری به سمت متغیرهای تسهیلات در قالب عقود اسلامی در جدول (۳) گزارش می‌شود. با توجه به آماره آزمون Z و p -value محاسبه شده آزمون فرضیه برای مدل‌های اول تا نهم، نشان می‌دهد که ضریب مربوط به علیت از سمت متغیر سپرده دیداری به سمت متغیرهای تسهیلات در قالب عقود اسلامی در سطح اطمینان ۹۰٪ معنی دار می‌باشد، لذا فرضیه H_0 مبنی بر عدم وجود علیت از سمت متغیر سپرده دیداری به سمت متغیرهای تسهیلات در قالب عقود اسلامی رد و فرض H_1 مبنی بر وجود علیت از سمت متغیر سپرده دیداری به سمت متغیرهای تسهیلات در قالب عقود اسلامی شامل

۲-۳-۴- نتایج آزمون علیت از سمت تسهیلات در

قالب عقود اسلامی به سپرده دیداری

نتایج آزمون علیت گرنجری دومیترسکو و هورلین (۲۰۱۲) از سمت متغیرهای تسهیلات در قالب عقود اسلامی به سپرده دیداری در جدول (۴) گزارش می‌شود.

جدول (۴-۴): نتایج آزمون علیت از سمت متغیرهای تسهیلات در قالب عقود اسلامی به سمت سپرده دیداری

مقدار آماره آزمون	سطح احتمال		
۰,۲۷۶۳۳	۰,۴۱۲۴	تسهیلات اقساطی به سپرده دیداری	مدل اول
۱۰,۴۵۹۰	۰,۰۲۲۴	تسهیلات قرض‌الحسنه به سپرده دیداری	مدل دوم
۱,۴۲۴۸۷	۰,۸۱۲۱	تسهیلات مضاربه به سپرده دیداری	مدل سوم
۲۷,۸۳۰۷	۰,۰۰۰۰	تسهیلات سلف به سپرده دیداری	مدل چهارم
۵,۳۵۸۱۶	۰,۰۹۹۶	تسهیلات مشارکت مدنی به سپرده دیداری	مدل پنجم
۱۴,۷۵۰۷	۰,۲۶۱۶	تسهیلات جعاله به سپرده دیداری	مدل ششم
۰,۰۸۵۸۴	۰,۳۱۹۷	تسهیلات اجاره به شرط تملیک به سپرده دیداری	مدل هفتم
۱,۹۴۸۸۷	۰,۷۷۹۴	تسهیلات مشارکت حقوقی به سپرده دیداری	مدل هشتم
۶۵,۱۲۹۲	۰,۰۰۰۰	تسهیلات سرمایه گذاری مستقیم به سپرده دیداری	مدل نهم

مأخذ: یافته‌های تحقیق

علیت از سمت متغیرهای تسهیلات در قالب عقود اسلامی به سمت متغیر سپرده دیداری وجود ندارد= H_0

علیت از سمت متغیرهای تسهیلات در قالب عقود اسلامی به سمت متغیر سپرده دیداری وجود دارد = H_1

توجه به آماره آزمون Z و p -value محاسبه شده آزمون فرضیه برای مدل‌های اول تا نهم، نشان می‌دهد که ضریب مربوط به علیت از سمت متغیرهای تسهیلات در قالب

نتایج آزمون گرنجری دومیترسکو و هورلین (۲۰۱۲) از سمت متغیرهای تسهیلات در قالب عقود اسلامی به سمت متغیر سپرده دیداری در جدول (۴) گزارش می‌شود. با

عقود اسلامی شامل (قرض الحسنه، سلف، مشارکت مدنی و سرمایه‌گذاری مستقیم) به سمت متغیر سپرده دیداری در سطح اطمینان ۹۵٪ معنی‌دار می‌باشد، لذا فرضیه H_0 مبنی بر عدم وجود علیت از سمت متغیرهای تسهیلات در قالب عقود اسلامی شامل (قرض الحسنه، سلف، مشارکت مدنی و سرمایه‌گذاری مستقیم) رد و فرض H_1 مبنی بر وجود علیت از سمت متغیرهای تسهیلات در قالب عقود اسلامی شامل (قرض الحسنه، سلف، مشارکت مدنی و سرمایه‌گذاری مستقیم) پذیرش می‌شود و این مطلب بیان می‌دارد افزایش در تسهیلات قرض الحسنه، سلف، مشارکت مدنی و سرمایه‌گذاری مستقیم منجر به افزایش سپرده دیداری می‌شود. ولی علیت از سمت تسهیلات اقساطی، مضاربه، جعاله، اجاره به شرط تملیک و مشارکت حقوقی به سمت سپرده دیداری وجود ندارد.

مطابق نتایج جدول (۴)؛ علیت یک طرفه از سمت تسهیلات قرض الحسنه، سلف، مشارکت مدنی و سرمایه‌گذاری مستقیم به سمت سپرده دیداری تأیید شد. همانطوریکه اشاره شد، مشارکت مدنی برای فعالیت‌های اقتصادی و بازرگانی است و وارد سپرده دیداری می‌شود، ولی آیا همانطوریکه در قسمت مبانی نظری نیز اشاره شد؛ این به معنای واقعی خود مشارکت است یا بانک‌ها بشکل صوری جهت آزادی عمل بیشتر از بین حداقل ۱۳ عقد مطرح در بانکداری بدون ربا اقدام به عقد قرارداد مشارکت مدنی می‌نمایند، در حالی که نرخ‌های سود علی‌الحساب عموماً تغییری نمی‌کنند. آمارهای بانک مرکزی نشان می‌دهد حجم تسهیلات اعطایی به عقود مشارکتی؛ مانند: مشارکت مدنی، مشارکت حقوقی و مضاربه به لحاظ درصد و حجم، بسیار کم‌تر از عقود با بازدهی ثابت یعنی فروش اقساطی، جعاله، سلف و اجاره به شرط تملیک است؛ به‌گونه‌ای که در سال ۱۳۷۰ حجم تسهیلات مشارکتی در برابر تسهیلات مبادله‌ای به ترتیب ۳۲ و ۶۰ درصد یعنی چیزی حدود نصف بوده است. این عدد برای پایان سال ۱۳۹۱ که بانک مرکزی در سال ۱۳۸۵ نرخ سود عقود مشارکتی را افزایش و نرخ سود عقود مبادله‌ای را کاهش داد، به ۷۴ درصد در برابر ۱۸ درصد رسیده که حجم استفاده از عقود مشارکتی به خاطر سیاست دستوری بانک مرکزی در مقابل عقود مبادله‌ای بیشتر

شده است. بنابراین می‌توان علت انحراف بانک‌ها به سمت عقود مشارکتی را افزایش نرخ سود عقود مشارکتی دانست که منجر به عقد قراردادهای صوری توسط بانک‌ها می‌شود. در عقود مشارکتی بانک‌ها به‌طور عموم پیش‌بینی حداقل سود مورد انتظار را در زمان انعقاد قرارداد بدون توجه به واقعیت‌های پیش‌آمده درباره موضوع مشارکت و میزان سود یا زیان محقق‌شده، تعیین، محاسبه و در تاریخ سررسید از مشتری مطالبه می‌کنند. اگر مشارکت مدنی به‌صورت واقعی در بانک‌ها صورت می‌پذیرفت، هر دو طرف بانک و متقاضی در سود و زیان پروژه به نسبت سهم‌الشرکه سهم می‌شدند. تقسیط سهم‌الشرکه در قرارداد مشارکت باید به مثابه یکی از انواع استراتژی‌های خروج از طرح از جانب هر کدام از شریکان تلقی شود. در این صورت در پایان مدت مشارکت یا دوره ساخت، باید طرفین مطابق با استاندارد مشخص به ارزش‌گذاری پروژه مبادرت ورزند و قیمت روز را مبنای تقسیط به حساب آورند که در عمل این‌گونه نیست.

از طرفی شیوه‌های تخصیص منابع در بانکداری بدون ربا، به روش سرمایه‌گذاری مستقیم می‌باشد که عبارت است از تأمین تمام یا بخشی از سرمایه لازم جهت اجرای طرح‌های تولیدی (صنعتی، معدنی، کشاورزی و ساختمانی)، بازرگانی و خدماتی به‌وسیله بانک‌ها. مطابق ماده ۸ قانون عملیات بانکداری بدون ربا، بانک‌ها اعم از تجاری و تخصصی می‌توانند در طرح‌های تولیدی و عمرانی که جنبه تجملی و غیرضروری ندارند، به سرمایه‌گذاری مستقیم مبادرت کنند. سرمایه‌گذاری مستقیم روی یک طرح می‌تواند به‌وسیله یک بانک یا با مشارکت چند بانک صورت پذیرد. این روش گرچه قرارداد نیست، از جهت آثار و نتایج شبیه قراردادهای مشارکتی است؛ یعنی انتظار انتفاع هست و نرخ سود آن متغیر خواهد بود و در پایان دوره مالی مشخص می‌شود. همچنین، این شیوه سرمایه‌گذاری به دو شکل قابل تصور است: شکل اول، سرمایه‌گذاری در اوراق بهادار است که اگر اوراق با بازده معین باشند، با ماهیت بانک تجاری در جایگاه مؤسسه انتفاعی با سود معین منافات نخواهند داشت. شکل دوم، سرمایه‌گذاری مستقیم در تصدی طرح‌های تولیدی و عمرانی است. برخی سرمایه‌گذاری مستقیم را نوعی

مشارکت مدنی یا حقوقی می‌دانند که با مشارکت بانک‌ها انجام می‌شود. بانک‌ها سرمایه لازم برای انجام سرمایه‌گذاری مستقیم را از محل آورده‌های سپرده‌گذاران تأمین می‌کنند و خود رأساً و به‌طور مستقل وارد فعالیت‌های تولیدی و عمرانی می‌شوند. اما از لحاظ اقتصادی، با نقش واسطه‌گری و اصل تقسیم کار مغایر است. علاوه بر این، درجه نقدینگی دارایی‌های بانک را کاهش دهد. بنابراین، در این شیوه تخصیص منابع بانک بدون واسطه و مستقیماً در طرح‌های سرمایه‌گذاری سودآور که از قبل ارزیابی‌های لازم مبنی بر توجیه‌پذیری اقتصادی آن انجام پذیرفته، حضور می‌یابد و بدین نحو مستقیم و بدون واسطه با بخش حقیقی اقتصاد مرتبط می‌گردد. درحالت کلی با توجه به نتایج آزمون علیت گرنجری دومیترسکو و هورلین (۲۰۱۲) که منجر به تأیید رابطه علیت از سمت سپرده به تسهیلات در اکثر عقود اسلامی (به غیر از مشارکت مدنی و سرمایه‌گذاری) گردید، می‌توان نظریه برون‌زایی پول در اقتصاد ایران را پذیرفت.

۵- جمع‌بندی و نتیجه‌گیری

مطالعه حاضر به تبیین آزمون علیت دومیترسکو و هورلین میان شیوه‌های ارائه تسهیلات در قالب عقود اسلامی و سپرده‌های دیداری در بانک‌های غیر دولتی، تجاری و تخصصی طی سال‌های ۱۳۸۵-۱۴۰۲ پرداخت و نشان داد که وجود علیت از سمت متغیر سپرده دیداری به سمت متغیرهای تسهیلات در قالب عقود اسلامی شامل (تسهیلات اقساطی، قرض‌الحسنه، مضاربه، سلف، جعاله، اجاره به شرط تملیک و مشارکت حقوقی) پذیرش می‌شود. همچنین علیت از سمت متغیرهای تسهیلات در قالب عقود اسلامی شامل (قرض‌الحسنه، سلف، مشارکت مدنی و سرمایه‌گذاری مستقیم) به سمت متغیر سپرده دیداری تأیید شد و علیت دو طرفه فقط در عقود تسهیلات قرض‌الحسنه و سلف با سپرده دیداری وجود دارد. با توجه به همین مباحث و نتایج به‌دست‌آمده در بخش چهارم، پیشنهادهای در این خصوص ارائه می‌شود:

مطابق نتایج علیت از سمت متغیر سپرده دیداری به سمت اکثر متغیرهای تسهیلات در قالب عقود مبادله‌ای پذیرش شد. اوراق مشارکت محور اغلباً، قابلیت انتقال به بخش حقیقی را ندارد. اگر بخواهیم دلایل این عامل را

واکاوای نماییم، علاوه بر دلایل اقتصادی؛ از جمله بالا بودن نرخ تورم در کشور که به بالا بودن نرخ سود تسهیلات منجر می‌شود و هزینه گرفتن تسهیلات مشارکتی را افزایش داده و سرمایه‌گذاری در بخش‌های تولیدی را کاهش داده و منجر به عدم ورود سرمایه‌ها به بخش تولید می‌شود، سایر عوامل از جمله مباحث مربوط به تحریم‌های اقتصادی، کاهش درآمدهای ارزی بخاطر پایین آمدن فروش نفت در بازارهای جهانی، ریسک‌های مالی و اقتصادی، مشکلات ناشی از مسئله انتقال پول به کشور، عدم فعال بودن صنایع ایران و وابستگی به واردات مواد خام اولیه و کاهش صادرات غیر نفتی، عدم سرمایه‌گذاری و همکاری کشورهای دیگر با کشور ایران بخاطر ترس از تحریم‌های آمریکا، سیاست‌گذاری‌های اشتباه دولت و بانک مرکزی در برقراری تعادل در عرضه و تقاضای کالا در بازار در افزایش تورم و در نتیجه بالا رفتن هزینه دریافت اوراق مشارکت محور اثرگذار بوده که نتیجه آن حرکت به سمت عقود مبادله‌ای می‌باشد. عبارتی بانک‌ها مجبور هستند برای تامین نرخ سود بالاتر و پرداخت سریع‌تر برای سپرده‌گذاران خود از انجام معامله‌های ریسکی و بلندمدت تا جایی که ممکن است بپرهیزند و به سمت عقود مبادله‌ای سوق پیدا کنند. با توجه به روبه رشد بودن هزینه فرصت در اقتصاد تورمی کشور و در نظر گرفتن مطالعات انجام‌شده در این خصوص بهتر است شبکه‌ی بانکی در کشورهای توسعه‌نیافته مانند ایران، مشارکت مستقیم در سرمایه‌گذاری را در جهت افزایش خلق نقدینگی با توجه به فرصت‌های در پیش روی اقتصاد نسبت به پرداخت تسهیلات مدنظر قرار دهند که در این راستا شناسایی فرصت‌های صحیح سرمایه‌گذاری باید مورد توجه مدیران ارشد بانک‌ها قرار گیرد.

فهرست منابع

اعوانی، کاشیان، عبدالمحمد، عرفانی. (۱۴۰۰). تحلیل تجربی ثبات بانکی در بانکداری اسلامی و بانکداری متعارف. مطالعات اقتصاد اسلامی، ۱۳(۲)، ۲۴۷-۲۸۷.
امیری، حسین، رضایی میرقائد، محسن، قلیچ، وهاب، نوروزی عموقین، فریبا، طوسی، علی. (۱۴۰۰). ارزیابی ساختار تسهیلات اعطایی در قالب عقود اسلامی بر عملکرد

- Almonifi, Y. S. A., & Gulzar, R. (2021). *The COVID-19 pandemic effect on the performance of the islamic banking sector in KSA: an empirical study of Al Rajhi bank*. Available at SSRN 3834859.
- Agapova, A., & Davydov, D. (2025). *Substitutability of Bank Deposits and Money Market Mutual Funds: Implications for Bank Lending*. FEB-RN Research Paper, (40).
- Bernanke, B. S. (2017). *Federal Reserve policy in an international context*. *IMF Economic Review*, 65(1), 5-36.
- Banna, H., Hassan, M. K., Ahmad, R., & Alam, M. R. (2022). *Islamic banking stability amidst the COVID-19 pandemic: the role of digital financial inclusion*. *International Journal of Islamic and Middle Eastern Finance and Management*, 15(2), 310-330.
- Bikker, J. A., & Gerritsen, D. F. (2018). *Determinants of Interest Rates on Time Deposits and Savings Accounts*: *International Review of Finance*, 18(2), 169-216
- Budiman, T., Satyakti, Y., & Febrian, E. (2021). *Islamic bank sustainability: An econometric approach*. *Asian Economic and Financial Review*, 11(2), 141.
- Chen, X., & Lu, C. C. (2021). *The impact of the macroeconomic factors in the bank efficiency: Evidence from the Chinese city banks*. *The North American Journal of Economics and Finance*, 55, 101294. DOI: 10.1016/j.najef.2020.101294
- Danlami, M. R., Abduh, M., & Abdul Razak, L. (2022). *CAMELS, risk-sharing financing, institutional quality and stability of Islamic banks: evidence from 6 OIC countries*. *Journal of Islamic Accounting and Business Research*, 13(8), 1155-1175.
- Joudar, F., Msatfa, Z., Metwalli, O., Mouabid, M., & Dinar, B. (2023). *Islamic financial stability factors: An econometric evidence*. *Economies*, 11(3), 79.
- Karakaya, M., & Oktay, S. (2024). *Investigating the Relationship Between the*
- سیستم بانکی. فصلنامه علمی پژوهشی راهبرد اقتصادی، ۱۰(۳۶)، ۳۳-۷۰.
- بدری و زمان زاده، حمید (۱۳۹۶)؛ تحلیل رفتار ترازنامه نظام بانکی در خلق نقدینگی و پیامدهای آن در اقتصاد؛ فصلنامه پژوهش‌های پولی-بانکی، سال ۱۰ شماره ۳۴
- فعال نصیری، محمدرضا، خوچیانی، رامین، آسایش، حمید، و سجادی فر، سیدحسین. (۱۴۰۱). سازوکار اثرگذاری عوامل اقتصادی بر حجم سپرده بانکی در نظام بانکی ایران (آزمون درون زایی پول در مقابل برون زایی پول). *اقتصاد مالی (اقتصاد مالی و توسعه)*، ۱۶(۲) (پیاپی ۵۹)، ۱۷۹-۲۰۰.
- فرهمند، احمد و نادری اناری، مسعود (۱۴۰۱) بررسی نقش عقود اسلامی در تامین مالی بخشهای مختلف اقتصادی، دهمین کنفرانس بین المللی مطالعات حقوقی و قضایی
- صلاحی، جواد، دامن کشیده، مرجان، فعال نصیری، محمدرضا، و رحمانی فر، مهرداد. (۱۳۹۵). تاثیر نرخ سود تسهیلات بانکی بر میزان تسهیلات اعطایی سیستم بانکی کشور (در قالب عقود اسلامی مبادله ای). *کنفرانس بین المللی پژوهش‌های نوین در مدیریت اقتصاد و حسابداری عزیز، خسرو، محمودزاده، اسفندیار*. (۱۴۰۰). بررسی اثرات تسهیلات مشارکتی بانک‌ها بر بخش حقیقی اقتصاد با تأکید بر بحران‌های مالی. پژوهش‌های راهبردی بودجه و مالی، ۸(۲)، ۴۳-۷۲.
- عزتی، مرتضی. عاقلی، لطفعلی. و کشاورز ساجی، نفیسه. (۱۳۹۵). عوامل مؤثر بر سودآوری بانک‌های اسلامی (کشورهای عضو سازمان اجلاس اسلامی). فصلنامه اقتصاد و بانکداری اسلامی، شماره ۱۵، ۱۵۳-۱۳۹.
- مهدوی مزده، ابوالقاسم؛ دادجوی توکلی، عباس و عسکری، آرین (۱۳۹۷) عوامل نامولد خلق سپرده‌های بانکی در اقتصاد ایران؛ بیست و هشتمین همایش سیاست‌های پولی و ارزی
- نظرپور محمد نقی، فرشید سلیمی، (۱۳۹۵) "تبیین اثر استفاده از عقود مشارکت محور در بانکداری بدون ربا در ایران در دو رژیم رکود و رونق" *مطالعات و سیاست های اقتصادی*، ۱۰۴، ج ۱۱، ش ۲، ۸۴-۵۷

International Financial Markets, Institutions and Money, 55, 13-28.

Voogt, P. S. (2024). *Forecasting the migration of deposit volume towards term deposits for Nationale-Nederlanden Bank (Master's thesis, University of Twente)*.

Werner, R. A. (2016). *A lost century in economics: Three theories of banking and the conclusive evidence. International Review of Financial Analysis*, 46, 361-379

Yakubu, S. M., Abubakar, A. M., Mohammed, A. I., Musa, S. A., Safiyo, H. H., & Bello, J. M. (2020). *An empirical analysis on customers' acceptance of Islamic micro finance in Kano State, North Western-Nigeria: the moderating effect of awareness*.

Yakubu, S. M., Haruna, M. A., Muhammad, Y. F., Salihu, J., & Musa, S. A. (2024). *Customers' Acceptance of Islamic Microfinance in Kano State: Moderating Role of Religiosity. International Journal of Intellectual Discourse*, 7(4).

Zahid, N. I. M., & Arshad, N. C. (2021). *Evidence on Islamic banks and economic growth: Experience in Malaysia. Journal website: journal. zakatkedah. com. my*, 3(1).

Banking Sector and Capital Market Variables in Turkiye Using Toda-Yamamoto Causality Analysis. Journal of BRSA Banking and Financial Markets, 18(1), 19-36.

Iqbal, M., Hakim, L., & Aziz, M. A. (2024). *Determinants of Islamic bank stability in Asia. Journal of Islamic Accounting and Business Research*.

Liu, Y., Sadiq, M., Wen, F., & Cao, Z. (2024). *Interbank deposits and bank systemic risk. International Review of Financial Analysis*, 96, 103718.

Parmankulova, I., Issakhova, P., Zhanabayeva, Z., Faizulayev, A., & Orazymbetova, K. (2022). *The drivers of financial vulnerability and profitability: evidence from conventional and Islamic banks in Islamic finance-oriented countries. Journal of Islamic Accounting and Business Research*, 13(6), 902-919.

Rochon Louis-Philippe , Sergio Rossi (2017) " *Advances in Endogenous Money Analysis* , Edward Elgar Publishing, Oct 27, 2017

Solarin, S. A., Hammoudeh, S., & Shahbaz, M. (2018). *Influence of economic factors on disaggregated Islamic banking deposits: Evidence with structural breaks in Malaysia. Journal of*

**The causality test of structuralism or conformity
between bank financing methods in the framework of
Islamic contracts and visual deposits**

*Taha Sepehri*¹

Mohammad Nasr Esfahani^{2*}†

*Mehdi Ghaemi Asl*³‡

Abstract

The present article explains the causality test of structuralism or conformity between bank financing methods within the framework of Islamic contracts and demand deposits in non-governmental, commercial and specialized banks during the years 1385-1402. According to the results, causality was accepted from the demand deposit variable to most of the facility variables in the form of exchange contracts. Participation-based bonds often do not have the ability to transfer to the real sector. If we want to analyze the reasons for this factor, in addition to economic reasons; Including the high inflation rate in the country, which leads to high interest rates on facilities and increases the cost of obtaining participatory facilities and reduces investment in the production sectors, leading to a lack of capital inflow into the production sector. Other factors, including issues related to economic sanctions, a decrease in foreign exchange earnings due to a decrease in oil sales in global markets, financial and economic risks, problems arising from the issue of transferring money to the country, the inactivity of Iranian industries and their dependence on imports of primary raw materials and a decrease in non-oil exports, and the wrong policies of the government and the Central Bank in establishing a balance in the supply and demand of goods in the market, have contributed to the increase in inflation and, as a result, the increase in the cost of obtaining participatory bonds, which has resulted in a move towards exchange contracts. Also, considering the results of the Granger causality test of Dumitrescu and Hurlin (2012), which confirmed the causality relationship from deposits to facilities in most Islamic contracts (except for civil participation and investment), the theory of money exogenousness (conventional economy) in the Iranian economy can be accepted.

Keywords: *Facilities in the form of Islamic contracts, demand deposits, structuralism, conformism, Dumitrescu and Hurlin causality test*

JEL classification: *C24, E52, G12.*

¹. Master's student; Economics, Islamic Banking; Faculty of Economics; Kharazmi University; Tehran; Iran. sepehrieconomy@gmail.com

². Assistant Professor; Faculty Member, Department of Economics and Islamic Banking; Faculty of Economics; Kharazmi University; Tehran; Iran Mnasr121@gmail.com (Corresponding Author)

³. Associate Professor; Faculty Member, Department of Economics and Islamic Banking; Faculty of Economics; Kharazmi University; Tehran; Iran m.ghaemi84@gmail.com